

УДК 811.111'373.611'42

Никитченко К. П.

КОГНІТИВНА ПРИРОДА ОКАЗІОНАЛІЗМІВ КРІЗЬ ПРИЗМУ КОГНІТИВНОЇ ЛІНГВІСТИКИ

Стаття присвячена вивченню okazіоналізмів крізь призму когнітивної лінгвістики. Проаналізовано наукові розвідки про okazіоналізми в межах когнітивної парадигми, виявлено сутність okazіоналізму як когнітивного явища.

Ключові слова: okazіоналізм, когнітивна лінгвістика, квант знання, ментальний конструкт.

Никитченко К. П. Когнітивна природа okazіоналізмів сквозь призму когнітивної лінгвістики. – Стаття.

Стаття присвячена изученню okazіоналізмів сквозь призму когнітивної лінгвістики. Проаналізовані научные исследования об okazіоналізмах в рамках когнітивної парадигми, выявлена сутність okazіоналізмів как когнітивного явления.

Ключевые слова: okazіоналізм, когнітивна лінгвістика, квант знання, ментальний конструкт.

Nyktychenko K. P. Cognitive nature of occasionalisms through the prism of cognitive linguistics. – Article.

The article deals with the study of occasionalisms through the prism of cognitive linguistics. Scientific exploration of occasionalisms within the cognitive paradigm is analyzed and the essence of occasionalisms as cognitive phenomena is shown.

Key words: occasionalisms, cognitive linguistics, quant of knowledge, mental construct.

В останні десятиріччя аналіз okazіональних слів – позасистемних мовних та мовленнєвих явищ – викликає всебічний інтерес у фахівців [10, с. 52], які розглядають аналізоване поняття з різних боків: словотвірного (О.А. Земська, Р.Ю. Намитокова, І.С. Улуханов), лексикологічного (О.І. Олександрова, М.А. Бакіна, О.Г. Ликов), ономаціологічного (О.А. Габінська, О.С. Кубрякова), комунікативного (Ю.О. Несетерова, І.А. Нефляшева) тощо. На сучасному етапі лінгвістичних пошуків все частіше вирішення різноаспектних проблем мовознавчих студій пов'язується з когнітивною наукою, тобто вивченням особливостей представлення знань у мові, співвідношенням когнітивних і мовних структур (А.Д. Белова, М.М. Болдирев, А. Вежбицька, Д. Геррертс, О.С. Кубрякова, М.М. Полюжин). Отже, питання когнітивної природи okazіоналізмів набувають новітнього бачення й осмислення.

Метою статті є вивчення особливостей okazіоналізмів як когнітивного явища.

Окреслена мета передбачає розв'язання таких завдань:

- розглянути поняття «okazіоналізм» із позиції когнітивної парадигми лінгвістичних досліджень;
- визначити когнітивну природу okazіоналізмів.

У межах когнітивного підходу, основні концепції якого були сформульовані в працях О.С. Кубрякової, дослідження okazіоналізмів проводилось переважно в межах різних способів словотворення (О.Г. Баталов, М.М. Полюжин, В.М. Юшак, С.А. Жаботинська) або номінативних процесів (Е.С. Азнаурова, А.А. Уфимцева, О.В. Ребрій), проте й досі не визначені характерні риси okazіоналізмів як когнітивного явища.

Важливим для вивчення когнітивної специфіки okazіоналізмів є, на нашу думку, розуміння ключових його властивостей, які можна звести до такого:

1. Okazіоналізми позначають певний фрагмент світу, так званий «квант знання» (за термінологією О.С. Кубрякової та В.Д. Бялика) про навколишній світ, який сприйнятий автором. Іншими словами, okazіоналізми є «вербалізованим квантом інформації про навколишню дійсність» [4, 1], що протиставляється їхній семантиці в традиційному розумінні.

Зasadничою в цьому аспекті є думка про те, що okazіональне слово – це «одиниця зберігання, вилучення, отримання й систематизації нового знання» [9, 56]. Такий підхід до опису okazіонального слова є, на наш погляд, доволі перспективним, оскільки дозволяє розглянути, як саме акумулюються певні пласти мовного знання, інтерпретуються сучасні реалії та явища дійсності у свідомості мовної особистості [6].

2. Okazіоналізми залучаються до структури нашого попереднього досвіду. За таких умов у центрі уваги знаходяться знання та досвід людини, тобто її онтологічна (знання про світ) та аксіологічна (оцінка суб'єктом світу) картини світу в різних сферах діяльності [2]. Адже без фіксації знань ціннісного, аксіологічного характеру ми опиняємося поза полем людського досвіду [1, 12], що виключається самою природою okazіонального слова як експресивної, характеризуючої одиниці, створеної конкретним індивідом.

Як правило, okazіоналізми формуються з наявного мовного матеріалу, а не виникають як абсолютно нові звукосполучення [10, 52]. Вони утворені від іншого слова чи словосполучення й характеризуються семантичним виведенням із твірного слова та подвійною референцією.

Проте значення похідного okazіонального слова не завжди можна вивести із твірного. Прозорість внутрішньої форми okazіоналізму в більшості випадків не веде безпосередньо до його розуміння, адже морфемний склад такого слова є лише базисом на шляху осягнення його смислу.

Сутність когнітивної природи okazіоналізмів полягає в тому, що вони є результатом «зв'язку наявного досвіду з новим» [3, 45] і слугують проявом кореляцій між твірним словом, з одного боку, та «структурами свідомості чи структурами знання» [9, 59] – з іншого.

Крізь призму когнітивної семантики може бути осмислена й така властивість похідного слова, як подвійна референція, тобто «здатність людини характеризувати нове знання за допомогою вже відомого, комбінувати готові й відпрацьовані структури знання з метою вираження нового, використовувати знання словотвірних моделей як готових форм представлення знань про світ» [9, 407].

3. Okazіоналізми фіксують результат мислення, яке може оперувати незвичайними зв'язками уявлень, що виявляється в асоціативно-образній природі слова [5, 40]. Ця особливість яскраво представлена в словах, утворених за аналогією до інших та шляхом підміни компонентів у слові.

4. Когнітивна структура okazіоналізму є особливим ментальним конструктором, результатом інтеграції ментальних просторів (ця ідея лежить в основі концепцій М.М. Четіної, Н.І. Коробкіної та О.Г. Баталова). Суть концептуальної інтеграції полягає в змішуванні двох ввідних ментальних просторів, результатом якого є простір-бленд, який об'єднує елементи, частково запозичені з ввідних просторів, і має власну емерджентну структуру [12; 13].

Вслід за Ю.П. Єрмоленко розглянемо когнітивну структуру компресивного okazіоналізму *weddiquette*, яка складається з двох ввідних просторів *wedding* та *etiquette*, спільними для яких можуть бути такі елементи: *formalsituation*, *presenceofpublic*. Набір специфічних елементів простору *wedding* може включати *ceremony*, *bride*, *groom*, *party* тощо, для простору *etiquette* специфічними елементами є *rules*, *polite behaviour* [7, 14]. Процес концептуальної інтеграції цих двох просторів веде до того, що в результаті складних ментальних операцій утворюється простір-бленд, семантика якого є незалежною від ввідних просторів: правила поведінки під час весілля.

5. Okazіоналізми виникають внаслідок комунікативно-прагматичної інтенції мовця передавати нову інформацію, яка є квінтесенцією вражень, емоцій, оцінок, а також стимулювати певну реакцію реципієнта, викликавши в його уяві образ об'єкта номінації [5, 41].

6. Okazіоналізми характеризуються зниженням рівня вмотивованості та іконічності (є іконічним знаком діаграматичного типу).

На протигагу звичайним похідним словам okazіональні є своєрідними «словотвірними аномаліями» [8, 318] в системі дериваційних правил породження слів, що призводить до зниження рівня вмотивованості та іконічності похідного слова. Проте окремі лінгвісти [8, 374] дотримуються думки про те, що okazіональне похідне слово в процесі функціонування в тексті продовжує зберігати експресивний заряд, який із самого початку закладений автором у його словотвірну структуру, а тому закономірним стає розгляд категорії іконічності словотвірної форми okazіоналізму як прояву тенденції до експресивності контексту, у якому він вжитий.

У цьому зв'язку способи okazіонального словотворення виявляють різний ступінь вмотивованості похідного знака: афіксальні способи утворення okazіоналізмів характеризуються найвищим ступенем іконічності, у той час як меншу ступінь прозорості okazіональних знаків демонструють абрєвіація та каламбури, які сприяють «розширенню набору актуальних пропозиціональних ситуацій для реципієнта» [8, 346], що пов'язано насамперед з ускладненням поверхневої структури похідного okazіонального слова.

Когнітивний підхід до вивчення okazіоналізмів дозволяє показати природу okazіоналізмів як когнітивного явища й таким чином виявити індивідуальну авторську інтерпретацію навколишнього світу (як результат пізнавальної діяльності людини), яка відображається в семантиці новотворів. Перспективним напрямом подальших розвідок вважаємо дослідження когнітивних механізмів та процедур okazіонального словотворення, що відображають його когнітивну сутність.

Література

1. Абросимова Л.С. Теоретико-методологические установки когнитивного подхода к изучению словообразования / Л.С. Абросимова // Вестник Балтийского федерального университета им. И. Канта. – 2014. – Вып. 2. – С. 7–17.
2. Андрусак І.В. Англійські неологізми кінця ХХ століття як складова мовної картини світу : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / І.В. Андрусак ; Київський національний університет імені Т. Шевченка. – К., 2003. – 32 с.
3. Баталов О.Г. Когнитивно-функциональный аспект okazіонального словообразования в художественном тексте : дисс. ... докт. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / О.Г. Баталов ; Нижегородский государственный лингвистический университет им. Н.А. Добролюбова. – Нижний Новгород, 2004. – 242 с.
4. Бялик В.Д. Лексичний квантор в англійському публіцистичному дискурсі : автореф. дис. ... докт. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / В.Д. Бялик ; Київський національний лінгвістичний університет. – К., 2013. – 32 с.
5. Дарієнко Н.Б. Когнітивний підхід до вивчення okazіоналізмів: проблеми та завдання / Н.Б. Дарієнко // Записки з загальної лінгвістики : зб. наук. пр. на світлу пам'ять А.А. Москаленкові з нагоди його 100-річчя / ред. Ю.О. Карпенко ; Одеський національний університет. – О. : Латстар, 2002. – Вип. 4. – 160 с.

6. Дорофеева Е.Н. Окказиональное слово в современной русскоязычной газетно-журнальной коммуникации (коммуникативно-прагматический и социокогнитивный аспекты) : дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.02 «Русский язык» / Е.Н. Дорофеева ; Киевский национальный ун-т им. Тараса Шевченко. – К., 2003. – 214 с.
7. Ермоленко Ю.П. Номинативные модели формирования новых слов методом стяжения в современном английском языке : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / Ю.П. Ермоленко ; Московский государственный лингвистический университет. – М., 2007. – 13 с.
8. Кемеровская дериватологическая школа: традиции и новаторство / под ред. Л.А. Араевой, Э.С. Денисовой, С.В. Оленева, Ю.С. Паули. – М. : Ленанд, 2011. – 400 с.
9. Кубрякова Е.С. Язык и знание. На пути получения знаний о языке. Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира / Е.С. Кубрякова ; Российская академия наук. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 560 с.
10. Романчук С.С. Окказіоналізми як окрема група неологізмів / С.С. Романчук // Вісник Житомирського державного університету ім. І. Франка. – 2011. – № 58. – С. 52–55.
11. Четина М.М. Когнитивный анализ актов окказиональной номинации (на материале прозы Дж. Фаулза) / М.М. Четина // Известия Санкт-Петербургского университета экономики и финансов. – 2010. – № 6. – С. 162–165.
12. Fauconnier G. The Way We Think: Conceptual Blending and the Mind's Hidden Complexities / G. Fauconnier, M. Turner. – New York : BasicBooks, 2002. – 233 p.
13. Fauconnier G. Principles of conceptual integration / G. Fauconnier, M. Turner // Discourse and cognition: bridging the gap. – California : CSLI Publications, 1998. – P. 269–284.